

ANTALL JÓZSEF, A RENDSZERVÁLTOZTATÁS SPECIALISTÁJA

Rendszerváltás – rendszerváltozás. Eredetileg két politikai nyelv része, két politikai közösség identitásába épült bele. A rendszerváltozást Antall József használta, a másik kifejezést versenytársai az Ellenzéki Kerekasztalban és ellenfelei a Háromszögletű Nemzeti Kerekasztalban.

Ma lenne nyolcvanegy éves, és ebben az évben lesz halálának a 20. évfordulója. Minden további nélkül aktív részese lehetne, és bizonyára lenne is, ha élne, politikai közéletünknek. Életművét és annak kivételes vonásait ismerve talán nem túl merész a feltételezés, hogy ez esetben a mai világunk is bizonyos mértékben más lenne. Ezért kell róla időről időre megemlékezni és munkásságát minél alaposabban feltárni, megismerni és megismertetni. Annál fontosabb feladat ez, mert az általa képviselt és államférfiúi teljesítményével hitelesített olyan alapvető politikai értékek, mint a jogállamiság, alkotmányosság, plurális demokrácia, európai és euro-atlanti elkötelezettség stb. Magyarországon sokak szemében fokozatosan leértékelődnek. Ezzel párhuzamosan a róla korábban elsősorban baloldali indíttatással festett és valós teljesítményét felismerhetetlenné tévő képet, amely Antallt az egyébként egyoldalúan csak negatív összefüggésekben megjelenített Horthy-korszak, az „úri Magyarország” visszaálmodójaként ábrázolta, elhalványulóban van. Manapság ezt, immár a jobboldali közönségben, gyakran a rendszerváltoztatás (értsd: nekünk jobb világ teremtése) kisiklatójaként értékelő szintén leegyszerűsített, városi legendákat is sűrűn felhasználó antiglobalizációs, Nyugat- és Európa-ellenes diskurzus váltotta fel.

Antall színrelépését a Szovjetunió agóniája, majd csendes felszívódása következtében előállt Közép-Európa újjarendezését

megkövetelő váratlan és szokatlan kihívást jelentő hatalmi vákuum tette lehetővé, és a fejlemények ismeretében bátran állíthatjuk, szinte elkerülhetetlenné. A bipoláris világrendszer 1989–90-ben kicsúcsosodó krízise azt a grandiózus feladatot állította a szovjet birodalmi kötelékbe tartozó népek és államok politikailag aktív szereplői elé, hogy a második világháború óta eltelt csaknem fél évszázad őket a világfolyamatokból nagyrészt kizáró hatalmi berendezkedését elvetve, gyökeresen más, de egyszerismind régi/új elvi alapokon egy csapásra új és működőképes rendszert hozzanak létre. Mindenki tudja, hogy ez a hatalmi viszonyok és technikák problematikáján túl a gazdaság és társadalom teljes keresztmetszetét érintette. Az igazi nagy probléma az volt, hogy egy végső-kig leegyszerűsített, a polgároktól *politikai értelemben* csak passzív közreműködést igénylő, egy világbirodalmi szinten ellenőrzött szűk politikai irányító testület által kormányzott országok népei egy magasan szervezett és rendkívül szofisztikált társadalmi alapokon működő világgal kerültek minden átmenet nélkül intenzív kapcsolatba és nagyon is egyenlőtlen versenyhelyzetbe. Az egyén számára ez azt jelentette, hogy az addigi csaknem teljes felelőtlenség állapotával szemben függetlenül attól, hogy ezt tudatosította vagy se, vagy hogy rendelkezett-e a szükséges szellemi, morális felkészültséggel, illetve materiális feltételekkel, minden további döntéséért a teljes felelősséget kellett viselnie. Nem csoda, hogy a rendszerváltozás kezdeteinél rövid életű részstratégiák küzdelmét láthattuk változó összetételű csoportosulásokkal, célok és eszközök, stratégia és taktika világos megkülönböztetése nélkül. Igaz, a főirány: a Szovjetunió regionális befolyásának tényleges megszüntése csak az utolsó szakaszban vált mindenki számára egyértelművé. Ez pedig döntő volt a Kelet és Nyugat közti választás realitása szempontjából.

Ezzel a gondolatmenettel csupán azt akartam érzékeltetni, hogy azok, akik ebben a helyzetben a politikai cselekvésre vállalkoztak, akár a régi elit részeként, akár új szereplőként, valójában emberfeletti feladat elé kerültek. Már a járhatóság reményével kecsegtető útitervhez kapcsolódó legsürgetőbb feladatok köré-

nek és sorrendjének a meghatározása is gyakran úgy tűnt, hogy meghaladja a küzdőterre lépett szereplők képességeit. Azt se felejtsük el ugyanakkor, hogy az új világhelyzet kezelésére a nyugati hatalmaknak sem volt koherens stratégiája. Magatartásukat egy vélelmzésük szerint bármikor bekövetkezhető szovjet visszarendeződés veszélye, sőt az ettől való félelem erősen motiválta, és a korábban propagandisztikusan oly erőteljesen támogatott „kelet-európai” ellenzéket, így minket, magyarokat is folyamatosan önmérsékletre intettek. Külön kérdés, hogy miként játszott mindebbe bele a német újraegyesülés Párizsban és Londonban is félelmeket keltő perspektívája, amellyel kapcsolatban az utóbbi időkben fontos források kerültek nyilvánosságra.

A fordulatot nálunk a Nemzeti Kerekasztal megalakulása jelezte 1989 márciusában. Ekkor már egyértelműen a valódi politikai rendszerváltás volt a cél, de még mindig sokféle forgatókönyv lehetőségét fenntartó komoly külső és belső tehertétellel. Jellemző az akkori hatalom Janus-arcú hozzáállására, hogy az ellenzéki tárgyalófél tanácskozásait mindvégig lehallgatták, az egyes szervezetekbe hírszerzési és részben bomlasztási feladatokkal ügynököket építettek be. Elég, ha ezzel kapcsolatban felidézünk egy a III/III-as csoportfőnökség parancsnokainak szóló, 1989. június 5-én kelt utasítást, amely szerint „a szolgálat feladata elősegíteni a többpárti demokráciába való békés átmenetet, de olyan módon, hogy közben az MSZMP pozícióinak megőrzését is elősegítsék, biztosítsák, hogy a párt legyen képes »levezényelni« az átmenetet”.¹

A nagy körültekintést kívánó tárgyalási folyamat megindulásakor ellenzéki oldalon az egyedül komolyabban számba jövő erő ekkor még csak a Magyar Demokrata Fórum volt. A Fórumban azonban csakúgy, mint a többi ellenzéki szervezetben, politizáló értelmiségiek voltak. Valódi politikai tapasztalattal az akkoriban újjáéledő történelmi pártok néhány kommunizmust túlélő képviselőjétől eltekintve, senki sem rendelkezett. Antall a Nemzeti Kerekasztal tárgyalásaiban Szabad György és Csoóri Sándor kezdeményezésére az MDF delegáltjaként kezdettől fogva részt vett, de nem mint a szervezet vezetőségi tagja, hanem mint szakember, aki

ért azokhoz a közjogi és egyéb kérdésekhez, amelyek e rendkívül kényes és a résztvevők szemszögéből teljesen bizonytalan kimenetelű politikai alkufolyamat tárgyát képezték. Antall bekapcsolódásával – sokan még emlékeznek rá, de ez részleteiben is nyomon követhető a rendszerváltás dokumentumait közlétező Bozóki András által rendkívüli alaposággal szerkesztett könyvsorozat² lapjain – nem túlzás azt állítani, gyökeres fordulat következett be az Ellenzéki Kerekasztal, illetve a Nemzeti Kerekasztal működésében. Antall hihetetlen önfegyelmel, türelemmel, kiváló taktikai érzékkel és borotvaéles érveléssel a szereplőket fokozatosan a számára már kezdettől fogva nyilvánvaló megoldások elfogadása mellé állította. És itt nemcsak az ellenzéki szövetségesei és végül az ellenoldal meggyőzésének feladatát kellett megoldania, hanem az őt delegáló MDF álláspontját is lényeges pontokon neki magának kellett, sokszor nem kis ellenállással szemben, ez esetben is meggyőző érveléssel és kifinomult taktikával megformálnia. Éléményszerűen és plasztikusan írja le ezt a megdöbbentő hatást kiváltó jelenséget Kőszeg Ferenc az Antall halálakor a *Beszélőben* megjelent nekrológiájában. „1989 tavaszán szűkebb baráti körén kívül senki sem ismerte; (...) Magam, aki alkalmi helyettesítőként vettem rész olykor az Ellenzéki Kerekasztal ülésein, elképedtem, milyen odaadóan hallgatnak egy számomra még ismeretlen férfi szavára a történelmi pártok addig összevissza locsogó képviselői, s ő milyen mesterien pingpongozik a fejük felett Tölgyessy Péterrel. Az is lenyűgöző, ahogy beszédében megelevenedett a magyar közjogi hagyomány, s egy korszerű alkotmányosság érvkészletétől szolgált. (...) Honnan termett elő ez az ember?” A továbbiakban Kőszeg Antall József megválasztását az MDF elnökévé 1989 legjelentősebb eseményének minősíti, olyannak, amely – véleménye szerint, a négyigenes népszavazással együtt – „mentette meg Magyarországot a nemzeti-posztkommunista tekintélyuralomtól”.³

Valóban: Honnan termett elő ez az ember?

Megkímélem az olvasót attól, hogy Antall életrajzának agyonismételt és sok tekintetben persze magyarázó erővel bíró tényeit felsorakoztassam, pusztán arra szorítkozom, hogy a sze-

mélyiségét meghatározó és életstratégiáját mozgásban tartó, erről szóló vallomásaiban rendre visszatérő alapélményekre utaljak. Ő maga egy még nem publikált hosszabb interjújában ezzel kapcsolatban így fogalmaz: „A családunk mindig Magyarországot szolgálta, abban az értelemben is, ha török, ha tatár, ha osztrák, ha német vagy szovjet megszállás volt, csak egy dolog volt fontos: Magyarország fennmaradását elérni!”⁴ A számára meghatározó irányultságot, motivációkat, nem mindennapi informáltságot és kapcsolati hálót is természetes módon közvetítő családi háttér mellett nagyon fontos körülménynek látom azt, hogy gyermek- és ifjúkora olyan történelmi dráma színpalái között zajlott, mint a második világháború és az azt követő szovjet megszállás, ami *valóban* Magyarország fennmaradásának kérdéseivel szembesítette nap mint nap az erre érzékeny lelkeket. „Amikor a történelmi-politikusi érdeklődésem elhatározottá vált – mondja egy másik interjúban –, addigra bekövetkezett a fordulat éve. [Ekkor tizenhat éves volt!] Onnantól kezdve csak hitem lehetett, hogy ha egyszer megváltozik a helyzet, ha az átalakulás, vagy annak lehetősége bekövetkezik, akkor nekem kötelességem csatasorba állni. Ez így volt '56-ban és így volt '87–'88-tól kezdve. A közbe eső időben pedig egy meghatározott magatartásra kötelezett.”⁵

További életének tehát ettől kezdve folyamatos alapkérdése, hogy az Európa közepére benyomult és Magyarországot is bekebelező szovjet birodalom szorítása mikor lazul fel annyira, hogy esélyünk lehessen szabadságunk visszanyerésére. Az őt 1957–1989-ig folyamatosan megfigyelő állambiztonság emberei, nagyra becsült tanártársa, legbizalmasabb barátja és mások terjedelmes jelentésekben az ezt a kérdéskört latolgató és a hosszú reménytelen periódusokban maga számára alternatív stratégiákat megfogalmazó Antall Józsefet ábrázolják megbízóik számára.⁶ Mindazonáltal korántsem csupán steril álmodozásról volt szó, hanem legalábbis 1956 októberétől *a diktatúrából a demokráciába való átmenet legitím útjának a kereséséről* és arról is, *hogyan milyen legyen a szabad Magyarország politikai berendezkedése a közjogi keretektől a pártstruktúrákon keresztül az önkormányzati rendszerig és a nemzetközi kapcsolatokig.*

Az 1956. október 23. utáni napokban rövid időre, ha a külső körülmények kedvezően alakulnak, lehetett volna esély arra, hogy a Szovjetunióval a szovjet–finn viszonyhoz hasonló kapcsolatot alakítsunk ki. Ez belpolitikánkat tekintve a parlamentáris demokráciát és jogállamot, külpolitikailag pedig a Szovjetunióval kötendő valamilyen megegyezés keretében az ország szuverenitásának helyreállítását jelenthette volna. Az ezzel kapcsolatos feladatok konkretizálása először november 2-án merült fel, majd pedig a november 4-ét követő új helyzetben, a még helyét kereső kádári hatalom koalíciós kormányzás lehetőségét felvető, mint az várható volt, csupán időnyerést célzó, taktikai jellegű opciójaként november 15-én. Ekkor Kovács Béla a forradalom napjainak politikai vitáiban folyamatosan jelen lévő fiatal Antallt bízta meg a Kiszgazdapárt tárgyalási pozíciójának megfogalmazására.⁷ Az elkészült igen alapos és terjedelmes memorandumban a kormányzati formáról ezt olvassuk: „A magyar politikai kibontakozás közjogi és kormányzati jogforrása az 1946-os alkotmányos status quo és az 1956. október 23-i forradalom. Magyarország államformája az 1946: I. tc. alapján létrejött köztársaság; Kormányformája az 1848: III. tc.-ben megállapított parlamentáris kormányzás; (...)”⁸ Mindennek a memorandumban részletesen kifejti politikai előfeltételeit, az átmenetre vonatkozó tárgyalási alapul szolgáló javaslatait, egészen a szabad választásokig és a tanácsrendszer önkormányzati elvű átalakításáig. Antall számos nyilatkozatában utalást tesz arra, hogy 1956-ban az is felmerült, hogy ha az ország visszanyeri cselekvési szabadságát, a pártstruktúrát is korszerűsíteni kell. A Századvég politikai iskolán 1991. december 11-én elhangzott előadásában erről így beszélt: „1956-ban Kovács Béla és mások már úgy gondolkodtak, hogy egy olyan politikai pártot vagy pártszövetséget kell létrehozni, amelyik magába foglalja a Független Kiszgazdapártot, a Petőfi Pártot, elsősorban Bibó és Farkas Ferenc tényleges működésével. És a kereszténydemokratáknak az a része, [!] amit Barankovics neve fémjelzett.”⁹ Vagy más alkalommal: „Egyébként már akkor [ti. 1956-ban] felmerült a politikai életben egy szélesebb körű integráció lehetősége: a Kiszgazdapárt és a Petőfi Párt egye-

sülése, mindez az Osztrák Néppárt mintájára a kereszténydemokrácia elemeivel együtt. Én magam is részt vettem ezeken a tárgyalásokon.”¹⁰ Egy 1959. április 11-én kelt ügynöki jelentés („Egri”) ugyanezt a pártkoncepciót idézi Antalltól.¹¹

A nagy ívű koncepció mögötti akkori érveket nem ismerem, de minden bizonnyal szerepet játszott bennük a második világháború utáni nyugat-európai pártfejlődés logikájához való adaptáció és ezáltal a pártcsaládokba való beilleszkedés igénye, amint azt Antall József 1988–89-ben, illetve az MDF elnökeként oly sokszor és alkalomhoz illő differenciált érvkészlettel szóban és írásban kifejtette. Ennek egyik epizódjára jól emlékszem, mert jelen voltam, amikor az alakulóban lévő Kereszténydemokrata Néppárt vezetőjével, Keresztes Sándorral folytatott első megbeszélése után az ezt a koncepciót részletesen kifejtő többoldalas sűrűn gépelt feljegyzést adott át, megfontolásra ajánlva a benne foglaltakat. Más kérdés, hogy ez az ügy végül minden erőfeszítése és részsikere ellenére a későbbiekben vereséget szenvedett a magyar politikában. Addig azonban, amíg az MDF politikáját ő határozhatta meg, az általa képviselt formula nagyban segítette a szabadsága struktúráit építő országot, akkori szóhasználatával „új demokrácia” iránti bizalmat, mozgásterének növelését, azt, hogy külföldi partnereink világosan értsék, kikkel állnak szemben, és hol vannak a közös érdekek.

Az elmondott néhány körülmény felvillantásával azt kívántam érzékeltetni, hogy Antall, legalábbis 1956-tól kezdődően az egyébként jelentős tudományos és intézményszervező tevékenysége mellett, bármennyire valószínűtlen is egy ilyen életpálya, egészen különleges képességei és személyi adottságai, valamint családi háttere révén voltaképpen a *rendszerátalakítás specialistájává* képezte magát. Azt hiszem, nem túlzás azt állítani, hogy e tekintetben társtalan volt az egykori keleti blokk ellenzéki mozgalmaiban.

A kommunizmus évtizedeiben megalapozott felkészültsége és kivételes politikusi képességei révén, amelyben egyensúlyban volt a stratégiai látásmód és a szükséges kompromisszumokra is kész kifinomult taktikai érzék, válhatott rövid idő alatt a kerekasztal meghatározó szereplőjévé. A kerekasztal előtt álló alapvető

közjogi kérdések megoldására irányuló erőfeszítésekben az általa bevezetett történeti érvelés, amely a magyar történelem polgári vívmányaihoz való visszacsatolásra, a többször erőszakosan megszakított kontinuitás helyreállítására irányult – konkrétan az államfői jogkör meghatározása kapcsán –, új és sikeres mederbe terelte az addig bizonytalan körvonalú vitákat. Itt jött jól, és ezt Antall az eseményekre emlékezve mindig hangsúlyozta, az 1956-os alapvetés, amelynek alapján az akkor még csak hétéves megszakítottság után lehetett volna visszatérni az 1848. évi III. tc. alapján a parlamentáris kormányzáshoz, az 1946. évi I. tc. alapján pedig a köztársasági államformához.

A kerekasztal-tárgyalások eredményeként elkészült a demokratikus átmenet forgatókönyve, amely már tartalmazta azt az új alkotmányszöveget is, ami csak a számozásában egyezett meg az 1949-es sztálini alkotmánnyal, és amelyet, mint a *jogállamiság követelményét teljesen kielégítő alkotást*, a kerekasztalnak a megalapodást alá nem író résztvevői – az SZDSZ és Fidesz is – *alkotmányos jogvédelemre méltónak* ítélték. Ezért és így lehetett már az Alkotmánybíróság is a megállapodás része. A nem mindennapi eredmény azonban Antall József számára sokkal nagyobb léptékű új feladatot hozott, a dolgok neheze tehát csak ezután következett. Novemberben az addigi politikai teljesítményének alapján az MDF Országos Gyűlése elsöprő többséggel (97%-kal) az MDF elnökévé választotta, ami egyszersmind miniszterelnök-jelöltséget is jelentett. Ebben a szakaszban bontakozhattak ki újabb politikusi erényei a párt formálásában, a szakértői háttér kiépítésében, a választási program elkészítésében, a kampány vezetésében, a nemzetközi élet vezető szereplőivel megindult kapcsolatépítésben egyaránt. Az előtte álló feladat súlyát és a rá nehezedő felelősséget csak növelte, hogy az MDF kezdettől fogva jó eséllyel bírt a küszöbönálló választások megnyerésére.

A felsorolt feladatokat, bár az adott helyzetben korántsem voltak rutinszerűnek tekinthetők, Antall minden különösebb nehézség nélkül sikeresen megoldotta. Komoly, részben előre nem kalkulálható problémák azonban a választási győzelem után tús-

tént jelentkeztek. Antallra komoly hazai, de még nagyobb nemzetközi nyomás nehezedett annak érdekében, hogy a választásokon másodikként végzett, magát akkor baloldali liberálisként meghatározó párttal, a Szabad Demokraták Szövetségével lépjen nagykoalícióra. Ezt Antall határozottan elutasította, de nemcsak, mint sokan gondolják, szubjektív fenntartások miatt (persze ilyenek is voltak), hanem elsősorban azért, és itt Kende Péter visszaemlékezését idézem, mert olyan többpárti demokráciát akart, amelyben „egyszer a nemzeti konzervatívok, máskor a liberálisok vannak kormányon, s ez csak úgy érhető el, ha nem alkotnak nagykoalíciót”. De Kende Péter elbeszélése szerint volt egy másik, figyelemre méltó aktuális szempontja is, „tudniillik – idézi Kende Antallt – ha ilyen nagykoalíció alakul, a szocialisták majd játszva megnyerik a következő választást”.¹² A későbbiekben persze az általa elképzelt parlamenti váltógazdaság, mint tudjuk, egészen más útra lépett.

A másik és már súlyos kompromisszumot követelő, egyáltalán nem konvencionális probléma a pártállam lebontásának utolsó szakaszából megmaradt, a parlamentben kétharmados többséget megkövetelő szabály módosításának szükségessége volt, minthogy e nélkül a kormány működése értelemszerűen teljesen ellehetetlenült volna. A megoldás az MDF–SZDSZ-paktum keretében vált lehetővé, de ennek ára a köztársasági elnöki pozíció szabaddemokratáknak való átengedése lett. Ennek nem az volt a legsúlyosabb következménye, hogy magát a paktumot a saját politikai táborban nehéz volt elfogadtatni, és máig sokan, minden körülményt mérlegelve meggyőződéseim szerint tévesen, a rendszerváltoztatás egyik ősbűneként tartanak számon, hanem az, hogy az éppen megindulóban lévő parlamentáris demokrácia működésébe, igaz, kikerülhetetlen kényszer nyomása alatt, de komoly veszélyt hordozó szubjektív elemet vitt bele. Ettől kezdve ugyanis, amint az később be is következett, megnyílt a lehetősége a köztársasági elnöki pozíció alkotmányos elvekkkel és az akkori szabályozással is összeegyeztethetetlen átpolitizálódásának. Ez pedig egy rossz gyakorlat meghonosításával következményeiben a demokratikus berendezkedés működési za-

varához és szükségképpen morális eróziójához vezetett.¹³ Nem vigasz, bár tény, hogy részben hasonló okokból a miniszterelnök és az államfő viszonyában, Csehországban, Szlovákiában és Lengyelországban is alkotmányos konfliktusok jöttek létre. De az is igaz, hogy ha a morális alapok egyébként gyengék, annak a legtökéletesebb berendezkedés sem tud ellenállni.

A kormányzásról összefoglalóan a következőket szeretném mondani. Minden nehézség ellenére az Antall-kormány volt az egyetlen, amely az új demokráciák első kormányai közül kitöltötte a hivatali idejét. Elemzést kívánó, de nem lebecsülendő teljesítmény. Működése során koherens kereszténydemokrata kormányprogram alapján¹⁴ sikeresen kiépült a demokratikus jogállam intézményrendszere, komoly erőfeszítések történetek a szociális piacgazdaság bevezetésére, bár ennek a kiinduló adottságok sajnos messzemenően nem kedveztek. Antall Józsefnek természetesen döntő szerepe volt a kül- és biztonságpolitika alakításában, ami korszakos jelentőségű eredményeket is hozott. Antall érdemben hozzájárult a Varsói Szerződés feloszlásához, ahhoz, hogy ez a lehető legkorábbi időpontban bekövetkezzen, befejeződött a szovjet csapatok kivonása Magyarországról, és számunkra rendkívül előnyös eredménnyel zárultak az ehhez kapcsolódó gazdasági feltételekről szóló tárgyalások. A velünk szemben mindvégig súlyos kompenzációs követeléseket támasztó orosz álláspontot Jelcin a téma budapesti záró tárgyalásán, az ezeket továbbra is fenntartó orosz hadügyminiszter rendreutasításával változtatta meg, elfogadva a magyar fél által képviselt ún. megoldást, vagyis azt, hogy Magyarország nem fizet semmit, de a környezeti károkozás fejében Oroszországtól kétféle milliárd dolláros kereskedelmi tartozásuk fejében MIG–29-es vadászgépeket kapunk/veszünk a magyar honvédségnek. A fordulatot az orosz elnök azzal indokolta, hogy Antall sok mindenki mással ellentétben a moszkvai puccs első napján felhívta őt, és Magyarország szolidaritásáról biztosította a puccsisták elleni küzdelmében. Ezzel lezárult a múlt.

Ami a továbbiakat illeti, közismert, hogy Antall sikeresen beillesztette Magyarországot az euroatlanti szövetségi rendszer-

be, világosan meghatározta a magyar külpolitikai orientációt és fő céljait, ennek jegyében minden irányba sikeresen kiépítette az azóta is működő kapcsolatrendszerét. Ennek részleteit mellőzve csak egyetlen Antall nevéhez fűződő innovatív külpolitikai kezdeményezést említek. Ez a visegrádi négyek együttműködése, ami némi hullámzással, de máig fennmaradt, kitűnő lehetőség egyebek közt az Európai Unió belüli érdekérvényesítésre, és jelenleg éppen a dinamikus lengyel elnökséggel igen sikeresen működik.¹⁵

Korszakos jelentőségű és a történetírás lapjaira tartozó eredményei ellenére Antall messze látó céljait és politikájának motívációit, bár ezek lényege a világunkba beépült, kortársainak csak szűk körével tudta megértetni és elfogadtatni. Ez, szilárd meggyőződése, nagyrészt nem az ő hibája. Joggal hozzák fel, hogy nem használta, vagy nem kellőképpen, a modern politikusokhoz hasonlóan a médiát, ide értve akár a bulvársajtót is. Az üzenetek célba érésének azonban véleményem szerint nem ez volt a legfőbb akadálya. Az okokat valószínűleg a gulyáskommunizmusban szocializálódott magyar társadalom mentalitásában kell keresni. Sokan leírták már, hogy honfitársaink nagy része túlzó jóléti várakozásokkal, ugyanakkor sorsának jobbra fordulását nem kis mértékben az állam gondoskodásától remélve lépte át a rendszerváltás küszöbét. A Varsói Szerződés megszüntetése, a szovjet csapatok kivonása, szabadságunk és állami szuverenitásunk visszanyerése, a demokratikus jogállam megvalósulása keveseket töltött el eufórikus örömmel, annál kevésbé, mert ennek során sokaknak nem javultak, hanem romlottak az életviszonyaik. Az, hogy ez utóbbi döntő módon a korábbi rendszer csődjével függ össze, keveseknek jut eszébe.

Az értetlenség azonban nemcsak a tömegek részéről nyilvánult meg. Az Antall által használt cizellált és erős kulturális és politikai koherenciájú nyelvet a véleményformáló elit és a politikai társadalom legnagyobb része nem értette, félreértette, félremagyarázta, és nem kevesen voltak azok is, akik, a politika már csak így működik, ebből sikeresen politikai tőkét is kovácsoltak.

És ez az értetlenség, mint arra már utaltam, nemcsak a politikailag ellenérdekeltek körében volt jellemző, hanem mutatis mutandis, sok tekintetben, a saját táborban is. Az antalli nyelv legfőbb jellegzetességét, a nemzeti történelemnek a politikai diskurzusban való konstitutív felhasználását és ennek a politikai közegben bekövetkezett, de tágabb értelmiségi körben is jellemző fatális félreértelmzését immár egy gondolat- és adatgazdag monográfia vizsgálja, amelynek sokatmondó címe: *Az antalli pillanat*.¹⁶ Ez és az elmondottak is aláhúzzák, hogy az Antall-kérdéssel még sokat kell foglalkozni és sok munkát kell elvégezni ahhoz, hogy valóban árnyalt képünk lehessen arról, amit ez a nagy államférfi örökségül ránk hagyott.

Antall életműve mai valóságunknak is része, nem is kis része. Az életmű feldolgozása, bár sokat írtak már róla, még éppen csak megkezdődött. Felületes, de annál radikálisabb érzelmileg motivált kritikákkal alighanem a magyar társadalom makacsul rossz közérzetével összefüggésben gyakran találkozunk, és időnként a tisztelet már nehezebben körvonalazható jeleit is tapasztaljuk. Üzeneteinek megértésétől egykori fegyvertársainak és munkatársainak, valamint mára már az aktív politikálásból kilépett külföldi partnereinek, néhány „szakértőnek” a szűk körén kívül nemigen beszélhetünk.

Monográfiát ma még nem lehet róla írni, mert ahhoz számos monografikus kutatást el kell még végezni. Újra kell gondolni, többek közt a 20. század történetét, és nemcsak a magyart¹⁷, az eddigieknél messze jobban fel kell tárnunk a kommunizmus történetét, és persze mindazt, ami utána következett, nem utolsósorban pedig fel kell tárnunk Antall József rendkívül gazdag személyes hagyatékát is.

Befejezésül teljes egyetértéssel idézem Alois Mock (1987–1995 között osztrák külügyminiszter) 1996-ban Antallról írt visszaemlékezésének a fennebb előadottak összefoglalására is alkalmas zárógondolatát.

„Fontos, hogy ne csak Antall József párthívei és elvbarátai, hanem Magyarország és Európa, de végtére is az egész világ politikailag meghatározó erői ne csak magától értetődően learassák

Antall miniszterelnök munkásságának gyümölcseit, hanem ápolják és gondozzák is azt a vetést, amelyet országa jövőjéért, Közép-Európa jövőjéért és az államok közösségéért létrehozott.”¹⁸

(A Nemzeti Közszolgálati Egyetem Közigazgatás-tudományi Karán „Modell és valóság” címmel rendezett tudományos ülészen 2013. április 8-án elhangzott előadás szerkesztett változata.)

ENTZ GÉZA ANTAL

Jegyzetek

¹ Ripp Zoltán: *A rendszerváltás Magyarországon 1987–1990*. Budapest, Napvilág Kiadó, 2006. 425. Révész Béla: *Az ellenzéki kerekasztal és az állambiztonsági szervek*. In: *A rendszerváltás foratókönyve*. Kerekasztal-tárgyalások 1989-ben. 7. kötet. Alkotmányos forradalom. Tanulmányok. szerk. Bozóki András. Budapest, Új Mandátum, 2000. 420–457.

² Bozóki András (főszerk.): *A rendszerváltás foratókönyve I–IV*. Kerekasztal-tárgyalások 1989-ben. Budapest, Magvető, 1999.; Bozóki András (főszerk.): *A rendszerváltás foratókönyve*. Kerekasztal-tárgyalások 1989-ben. V–VIII. Budapest, Új Mandátum, 2000.

³ Kőszeg Ferenc: *Ananké*. Beszélő, 1993. december. Újraközölve: Jeszenszky Géza–Kapronczay Károly–Biernaczky Szilárd: *A politikus Antall József – az európai úton*. Budapest, Mundus Magyar Egyetemi Kiadó, 2006. 477.

⁴ Oskó Judit interjúja Antall Józseffel. 1992. június 13. A kézirat felhasználásának lehetőségéért Oskó Juditnak mondok köszönetet.

⁵ Oskó Judit interjúja Antall Józseffel. 1992. augusztus 16.

⁶ Rainer M. János: *Jelentések hálójában*. Antall és az állambiztonság emberei. 1957–1989. Budapest, 1956-os Intézet. 2008.

⁷ Antall József: *Modell és valóság I–III*. Athenaeum Nyomda Rt., (1994.) 467–473.

⁸ I. m. I. 470.

⁹ Antall i. m. II. 233.

¹⁰ I. m. 428.

¹¹ Rainer M: János i. m.: 203.

¹² Kende Péter: *Találkozásaim Antall Józseffel*. In: Jeszenszky Géza–Kapronczay Károly–Biernaczky Szilárd: *A politikus Antall József – az európai úton*. Budapest, Mundus Magyar Egyetemi Kiadó, 2006. 321.

¹³ Vö.: Körösenyi András–Tóth Csaba–Török Gábor: *A magyar politikai rendszer*. Budapest, Osiris Kiadó, 2005. 566–570.

¹⁴ Antall József kereszténydemokrata szellemiségű gondolkodásának monografikus feldolgozását nyújtja Erdődy Gábor: *Tradicionális történelmi identitás – modern politikai eszmerendszer*. Antall József kereszténydemokrata politikai filozófiája és annak nemzetközi történelmi beágyazottsága. Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2011.

¹⁵ „A visegrádi márka sohasem volt ilyen erős, mint most. Lengyelország a V4-es csoport soros elnökeként jelentős politikai tőkét fektetett ebbe az együttműködésbe. Javaslatunkra találkoztak a V4-es csoport és az EU északi országcsoportjának vezetői. Volt külön visegrádi négyes találkozó Kínával, most lesz Japánnal. (...) Szorosabb visegrádi együttműködés esetén sokkal hatékonyabban tudjuk képviselni a térség érdekeit, mert az »európai nagyfiúk« látják, mi [ti. a lengyelek] nemcsak magunkért állunk ki.” *Néha nemet mondunk a nagyfiúknak* – interjú Radoslaw Sikorski lengyel külügyminiszterrel. Dési András interjúja. *Népszabadság*, 2013. március 31.

¹⁶ Szűcs Zoltán Gábor: *Az antalli pillanat*. A nemzeti történelem szerepe a magyar politikai diskurzusban. 1989–1993. Budapest, L’Harmattan, 2010.

¹⁷ Ebben az összefüggésben arra gondolok, hogy a 20. század történetének és így sok tekintetben előtörténetének a megközelítését és értékelését itt most nem részletezhető, bonyolult mechanizmussal, a második világháború befejezése óta nemcsak Keleten, hanem *Nyugaton is* (ott persze más formákban) nagymértékben torzította és torzítja ma is az a körülmény, hogy a nácizmust (csak) a Szovjetunió közreműködésével sikerült megsemmisíteni. A zavar forrása abban ragadható meg, hogy a konfliktusban az egyik bűnös rendszer bukása egy másik bűnös rendszer korszakos diadalával járt együtt.

¹⁸ Rózsa Marianna–Jász László szerk.: *Az ismeretlen Antall József*. Emlékezések, interjúk, dokumentumok. Budapest, Mundus Egyetemi Kiadó, 1996. 250.